

Sirhindî tarafından 1071'de (1661) *Hase-nâtü'l-Ĥaremeyn* adıyla Farsça'ya çevrildi. Bu dönemde Evrengzîb de onun müridleri arasına katıldı. Evrengzîb'in mânevî eğitimini oğlu Seyfeddin Sirhindî'ye havale etti. Bu amaçla onu muhtemelen 1076'da (1665-66) başşehir Delhi'ye gönderdi. 1072'de (1662) bazı mektupları derlenip *Mektûbât-ı Ma'sûmiyye*'nin II. cildi, ertesini yıl da III. cildi oluşturuldu. "Urvetü'l-vüskâ" ve "Kayyûm-i Sâni" lakaplarıyla anılan Hâce Muhammed Ma'sûm 9 Rebülevvel 1079'da (17 Ağustos 1668) Sirhind'de vefat etti. Babasının kabrine 100 m. kadar mesafede aynı bahçe içinde defnedildi. Sirhind'deki dergâhta yerine oğlu Seyfeddin Sirhindî geçti. Halifelerinden Muhammed Hanîf Kâbilî Afganistan'da, Murad Buhârî İstanbul ve Şam'da, Habîbullah Buhârî Orta Asya'da, A. Yekdest-i Cüryânî Mekke'de irşad faaliyetini sürdürerek Nakşibendîliğin Müceddidiyye kolunu farklı coğrafyalarda yaymışlardır. Çok sayıda halifesi olan Muhammed Ma'sûm mektuplarında babası İmâm-ı Rabbânî'nin bazı görüşlerini açıklamış ve onun tasavvuf anlayışını devam ettirmiştir.

Eserleri. 1. *Mektûbât-ı Ma'sûmiyye*. Muhammed Ma'sûm'un çeşitli kişilere yazdığı mektuplar müridleri tarafından üç cilt halinde derlenmiştir (Kanpûr 1304; nşr. Esrâr Muhammed Han, Karaçi 1396/1976). II. cildi derleyen Şerefeddin Herevî "Vesîletü's-sa'âde" şeklinde tarih düşürmüş (1072/1662) ve bu cilt bu adla da neşredilmiştir (Ludhyâne 1324). Eseri Müstakimzâde Süleyman Sâdeddin Efendi Türkçe'ye (İstanbul 1277, 1978), Seyyid Zevâr Hüseyin Şah Urduca'ya çevirmiştir (Karaçi 1986). 2. *Ĥasenâtü'l-Ĥaremeyn*. Mekke ve Medine'de yaşadığı mânevî halleri anlattığı eseri oğlu Muhammed Ubeydullah Arapça olarak kaleme almış, Muhammed Şâkir Sirhindî Farsça'ya tercüme etmiştir (nşr. M. İkbâl Müceddidî, Lahor 1981). Bu eseri de Müstakimzâde Süleyman Sâdeddin Efendi Türkçe'ye çevirmiştir (Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmud Efendi, nr. 2848, vr. 1^b-27^b). Eserin A. Fârûk Meyân takma adıyla Süleyman Kuku tarafından yapılan özet bir çevirisi de vardır (*Evlîyânın Kutbu Muhammed Ma'sûm Fârûkî*, İstanbul 1970, s. 157-195). 3. *Ezkâr-ı Ma'sûmiyye*. Zikir ve nâfile ibadetlerin faziletiyle belli zamanlarda okunacak virdlere dair Farsça bir eserdir. Muhammed Ma'sûm'un bazı dua ve zikirler hakkın-da tuttuğu notları halifesi Muhammed Âşûr Buhârî, *Risâle der Ezkâr-ı Yevmî ve Leylî* adıyla derlemiş, kendisi de da

ha sonra bu risâleyi genişleterek *Ezkâr-ı Ma'sûmiyye*'yi meydana getirmiştir (Lahor 1384/1965).

BİBLİYOGRAFYA :

Bedreddin Sirhindî, *Ĥazarâtü'l-kuds* (nşr. Mevlânâ Mahbûb-i ilâhî), Lahor 1971, II, 262-295; M. Hâşim-i Kîşmî, *Berekât-ı Ahmediyye*, Kanpûr 1307/1889, s. 319-339; M. Emin Bedahşî, *Menâkıbü'l-Ĥazarât*, İslâmâbâd, Gencbahş Ktp., nr. 12522, vr. 50^b-66^a; Uceymî, *Zevâyâ't-tasavvuf ve ş-şüfiyye: Ĥabâya'z-zevâyâ* (nşr. Ahmed Abdürrahîm es-Sâyih – Tefvîk Ali Vehbe), Kahire 2009, s. 327-331; Mir Safer Ahmed Ma'sûmî, *Ma-kâmât-ı Ma'sûmî* (nşr. M. İkbâl Müceddidî), Lahor 2004; Kemâleddin Muhammed İhsân Müceddidî, *Ravzatü'l-kayyûmiyye*, Pakistan, Jhelum-Lilâh, Kitâbhâne-i Pîr Matlûb-ı resûl Müceddidî, I, 238-442; Hacı Muhammed Fazlullâh, *Ümde-tü'l-makâmât*, Kâbil 1397/1977, s. 251-342; Gulâm Server Lâhûrî, *Ĥazinetü'l-aşfiyâ*, Kanpûr 1312/1894, I, 639-642; S. A. A. Rizvi, *Muslim Revivalist Movements in Northern India*, Agra 1965, s. 380, 388; Zeyd Ebû'l-Hasan el-Fârûkî, *Ma-kâmât-ı Ahîyâr*, Delhi 1395/1975, s. 51-56; Seyyid Zevâr Hüseyin Şah, *Envâr-ı Ma'sûmiyye*, Karaçi 1980; Mahmûd Ahmed Gâzî, *Târihu'l-Ĥareketi'l-Müceddidiyye*, Beyrut 2009, s. 219-228; Atallah S. Copty, "The Naqshbandiyya and Its Offshoots: The Naqshbandiyya-Mujaddidiyya in the Haramayn in the 11th/17th Century", *WI*, XLIII/3 (2003), s. 321-348; Ârif Nevşâhî, "Ma-kâmât-ı Ma'sûmî: Tab'ı Muhammed İkbâl Müceddidî âk İkbâl Cârîze", *Fikr o Nazar*, XLIII/2, İslâmâbâd 2005, s. 99-130.

NECDET TOSUN

MUHAMMED MUSTAFA HİLMİ

(محمد مصطفى حلمي)

(1904-1969)

Mısırlı felsefe ve tasavvuf âlimi.

14 Ekim 1904 tarihinde Kahire'de doğdu. Babası Mustafa Hilmi şehrin ileri gelen zenginlerindendi. Lise öğrenciliği yıllarında *en-Nîlû'l-Mısrî*, *Afâf*, *Mecma'u'd-dürer* gibi gazete ve dergilerde edebî konularda makaleleri yayımlandı. Liseyi bitirdikten sonra görme duyusunu kaybetti, bu yüzden hayatı büyük zorluklar içerisinde geçti. İki yıl devam eden tedavi sürecinde ara verdiği yüksek öğrenimini tamamlamak için girdiği Fuâd el-Evvel (Kahire) Üniversitesi'nin Edebiyat Fakültesi Felsefe İlimleri Bölümü'nden 1929'da mezun oldu. Üniversitedeki hocaları arasında felsefe profesörü André Lalande ile felsefe tarihi hocası Emile Bréhier'nin yanı sıra Tâhâ Hüseyin, Mustafa Abdürrâzık ve Mansûr Fehmî gibi dönemin ileri gelen ilim adamları bulunmaktadır. 1932'de Lahor ve Bréhier'nin danışmanlığında *Nazariyyetü'l-cevher'inde Dikart ve İsbinoza* adıyla yüksek lisans tezi hazırladı. 1937'de doktora öğrencisi iken aynı fakültede asistan olarak

göreve başladı; Mustafa Abdürrâzık yönetiminde *İbnü'l-Fârîz ve'l-Ĥubbü'l-ilâhî* isimli doktora tezini 1940'ta tamamladı. 1948'de yardımcı doçent oldu. Kendi üniversitesi yanında İskenderiye Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde de ders verdi. 1954'te felsefe kürsüsünde profesörlük kadrosuna başvurdu. Gerekli yeterliğe sahip olduğu üniversite bilim kurulu tarafından açıklanmakla birlikte 1964'te bu kadroya tayin edilmeden yaş haddi sebebiyle emekliye sevk edildi (*Mv. AU*, VII, 141). Muhammed Hilmi, 1964-1968 yıllarında Bingazi'deki Libya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Felsefe ve Sosyoloji Anabilim Dalı'nda görev yaptı. Burada bilim-felsefe ilişkisi, Yunan ve Doğu felsefesi alanlarında ders verdi. Sonraki yıllarda pek çoğu Mısır bürokrasisi ve üniversitelerin önemli kademelerinde görev alacak olan Ebû'l-Vefâ et-Teftâzânî, Ahmed Mahmûd Subhî, Fevkiyye Hüseyin gibi bilim adamları yetiştirdi. Ayrıca Mecmau'l-lugati'l-Arabiyye'de uzman olarak çalıştı. *el-Mevsû'atü'l-'Arabîyyetü'l-müeyyessere*'nin ilim heyetinde yer aldı. Ağır hastalığına rağmen gazete ve dergilerde makaleler yazdı. 6 Şubat 1969 tarihinde Kahire'de vefat etti.

Muhammed Mustafa Hilmi, Mustafa Abdürrâzık'ın kurduğu, İslâm felsefesi ve tasavvufu alanında çalışmalar yapan el-Medresetü'l-İslâmiyyetü'l-hadîse'nin en önemli simalarındandır. Yıllarca talebelik ettiği Mustafa Abdürrâzık, Fuâd el-Evvel Üniversitesi'nde kendisinden önce felsefe dalında ders veren ve tamamı şarkiyatçılardan oluşan kadrodan farklı bir yol izleyerek yeni bir çığır açmış, İslâm felsefe tarihini özgün bir çerçeve içerisinde sunmaya çalışmış, İslâm felsefesinin orijinal bir temeli olduğunu söylemiştir. Muhammed Hilmi de İslâm felsefesinin temellerini ana kaynaklarından araştırma konusunda hocasının yolundan gitmiştir. Sonuçta İslâm felsefesi, tasavvuf ve kelâm gibi bilim dallarında ortak noktası İslâm düşüncesinin orijinalliğini gün yüzüne çıkarmak olan değerli eserler ortaya konmuştur. İslâm felsefesi ve tasavvufunun özgünlüğünü savunan Muhammed Hilmi şarkiyatçıların İslâm medeniyetinin Grek düşüncesinin taşıyıcısı olduğu, tasavvuf öğretilerinin de aslı itibarıyla Hıristiyanlık ve Hint dinleri gibi dış kültürlerden alındığı yolundaki iddialarını reddetmiştir. Ona göre müslümanların tarih boyunca gösterdiği başarılar İslâm düşüncesinin kendine has bakış açısının ürünü olup İslâm toplumlarını diğer toplumlardan ayıran özellik de onun bu felsefî özü ve özgünlüğüdür.

Muhammed
Mustafa
Hilmi

Felsefe tarihi ve felsefe bilimine dair geniş bir yelpazede eser veren Muhammed Hilmi bilhassa tasavvuf konularına ve mutasavvıfların hayatına ilgi duymuş, daha çok bu alanda çalışmalar yapmıştır. Bu mahiyetteki en önemli eseri olan *el-Hayâtü'r-rûhiyye fi'l-İslâm* tasavvuf tarihi üzerine yazılmış ilk Arapça eser olma özelliği taşır. Muhammed Hilmi, İslâm'da ruhî hayatın tohumlarının Hz. Muhammed tarafından peygamberlikten önce atıldığını, onun Hira mağarasındaki inziva zamanlarında kendini nefsin tezkiyesine ulaştırarak bütün aşamalardan geçtiğini, bu durumun peygamberlikle birlikte zirve noktasına vardığını, onun tarafından atılan tohumun kendisinden sonra ashâbı tarafından yeşertildiğini söyler. Ashaptan sonraki devirlerde bu yolun takipçileri sûfî veya mutasavvıf diye anılmıştır. Mutasavvıflar, kavramsal içeriğini peygamber ve ilk müslüman nesillerin belirlediği olguları riyâzet, zühd, keşf vb. kelimelerle terimleştirerek tasavvuf terminolojisini oluşturmuşlardır. Dış etki iddiası doğru olmakla birlikte bu tür etkiler tasavvufun kurucu unsuru değildir; aksine zamanla tasavvufa eklenen yabancı unsurlar İslâmî kökenlere sahip bu öğretinin saflığını bozmuştur. Tasavvufu yalnızca ilmi araştırma konusu yapılacak akademik bir uğraş olarak ele almayı onu bir hayat felsefesi olarak benimseyen Muhammed Hilmi tasavvufun müslümanların ruh dünyasına katkılarını vurgulamış, çağımızda materyalist felsefenin müslümanların düşünceleri üzerindeki istilâsının önüne geçmenin de ancak tasavvufu ihya ile mümkün olduğunu dile getirmiştir.

Eserleri. Telif: *el-Hayâtü'r-rûhiyye fi'l-İslâm* (Kahire 1365/1945, 1971, 1982; Beyrut 2011); *İbnü'l-Fârîz ve'l-ḥubbü'l-ilâhî* (Kahire 1365/1945, 1960, 1971, 1985, müellifin doktora tezi); *İbnü'l-Fârîz: Sulṭânü'l-ʿaşıḳîn* (Kahire 1963); *el-*

Ḥubbü'l-ilâhî fi't-taşavvufi'l-İslâmî (Kahire 1960); *el-Felsefe ve'l-ʿilm* (Kahire 1936); *et-Temhîd li-dirâseti'l-felsefeti's-Şarkıyye* (Kahire 1937, 1938, son iki eser müellifin üniversitedeki ders notlarından oluşur). **Neşir:** Hamîdüddin el-Kirmânî, *Râhatü'l-ʿaḳl* (Kahire 1953, M. Kâmil Hüseyin ile birlikte); Ali b. Fazlullah el-Cilânî, *Tevfîku't-taḫbîḳ fi işbâti enne's-şeyḥa'r-re'îs mine'l-İmâmiyye'l-İsnâ ʿaşeriyye* (Kahire 1373/1954); Kādî Abdülcebbar, *el-Muḡnî* (IV. cilt, Kahire 1963, Ebü'l-Vefâ et-Teftâzânî ile birlikte).

Muhammed Hilmi gazete ve dergilerde çok sayıda makale yazmış olup bazıları şunlardır: “Ḥakîmü'l-işrâḳ ve ḥayâtühür-rûhiyye” (*Mecelletü Külliyyeti'l-âdâb*, XII/2 [Kahire 1950]); “el-Ḥaşâ'işü'n-nefsiyye li'r-riyâzât ve'l-ezvâḳi's-şûfiyye” (*Mecelletü 'ilmi'n-nefs*, Şubat 1371/1951); “Âşârü's-Sühreverdî el-Maḳtûl: Taşnîfâtühâ ve ḥaşâ'işühe't-taşavvufiyye ve'l-felsefiyye” (*Mecelletü Külliyyeti'l-âdâb*, XIII/1 [Kahire 1951], s. 145-177); “el-Ḥaşâ'işü'l-aḥlâḳıyye li'r-riyâzât ve'l-ezvâḳi's-şûfiyye” (*Mecelletü Ma'hedî'd-dirâsâti'l-İslâmiyye*, VI [Kahire 1958], s. 193-224); “Künûz fi rumûz” (*el-Kitâbü't-Tezkârî: Muḥyiddin b. ʿArabî fi'z-zikre'l-mi'eviyyeti's-şâmine li-milâdih*, nşr. İbrâhim Beyyûmî Medkûr, Kahire 1389/1969, s. 37-66).

BİBLİYOGRAFYA :

Muhammed Mustafa Hilmi, *el-Ḥubbü'l-ilâhî fi't-taşavvufi'l-İslâmî*, Kahire 1960, tür.yer.; a.mlf., *İbnü'l-Fârîz ve'l-ḥubbü'l-ilâhî*, Kahire 1960, tür.yer.; a.mlf., *el-Hayâtü'r-rûhiyye fi'l-İslâm*, Beyrut 2013, tür.yer.; Ali Sâmi en-Neşşâr, *Neş'etü'l-fikri'l-felsefî fi'l-İslâm*, Kahire 1977, s. 23-24; *el-Felsefe fi'l-vaṭani'l-ʿArabî fi mi'eti ʿam*, Beyrut 2002, s. 29; Mustafa Abdürrâzık, *Temhîd li-târîhi'l-felsefeti'l-İslâmiyye*, Kahire 1432-33/2011-2012, Muhammed Hilmi Abdülvehhâb'ın takdimi, s. 29-31; Ebü'l-Vefâ et-Teftâzânî, “Muhammed Muştâfâ Hilmi ve Dirâsâtü't-taşavvufi'l-İslâmî”, *el-Fikrî'l-mu'âşır*, sy. 52, Kahire 1969, s. 16-23; Muhammed Hilmi Abdülvehhâb, “Muhammed Muştâfâ Hilmi ve cühüdühü'l-filmiyye”, *eş-Şarḳu'l-evsaṭ*, sy. 12292, Riyad 24.07.2012; Mustafa en-Neşşâr, “Hilmi, Muhammed Muştâfâ”, *Mv.AC*, VII, 140-147.

HATİCE BOYNUKALIN ŞENKARDEŞLER

MUHAMMED b. SÂLİH el-USEYMİN

(bk. USEYMİN, Muhammed b. Sâlih).

MUHAMMED TÂHİR el-KÜRDÎ

(bk. KÜRDÎ, Muhammed Tâhir).

MUHAMMED YÛSUF MÛSÂ

(محمد يوسف موسى)

(1899-1963)

Mısırlı İslâm hukukçusu,
felsefeci.

Şarkıye vilâyetindeki Zekâzîk şehrinde doğdu. Doğduğu yıl vefat eden babası bir süre Ezher'de tahsil gördükten sonra ziraatla uğraşmıştı. Anne tarafından dedesi Hüseyin Vâlî el-Kebîr Ezher'de hocalık, dayısı Hüseyin el-Vâlî Ezher Yüksek Meclisi'nde genel sekreterlik yapmış, diğer dayıları Hâmid ile İbrâhim el-Vâlî Ezher'de ve Dârülulûm'da okuduktan sonra ilki tıp tahsili yaparak tanınmış bir doktor olmuş, ikincisi Dârülulûm'da müderrislik ve Maarif Bakanlığı'nda müfettişlik görevlerinde bulunmuştur. Muhammed Yûsuf'un çiftçi olmasını isteyen amcasına rağmen annesi öğrenim görmesi için onu köyün küttâbına yazdırıp hıfzını tamamlattı ve 1912'de Ezher'e gönderdi. Ezher'den âlimiye diplomasıyla mezun olunca (1925) Zekâzîk'teki Ezher'e bağlı el-Ma'hedü'd-dînîye müderris tayin edildi. Burada üç yıl çalıştıysa da gözlerindeki rahatsızlık yüzünden görevinden ayrılmak zorunda kaldı; bu arada Fransızca öğrendi ve hukuk tahsil etti. Bir süre avukatlık yaptıktan sonra 1936'da tekrar Ezher'in dinî enstitülerinde hocalığa döndü. 1937'de Külliyyetü usûlî'd-dîn'de felsefe ve ahlâk dersleri okutmaya başladı, kendine özgü açılımcı ve eleştirel bir metot izledi. Çeşitli dergi ve gazetelerde Ezher'de eğitim reformu yapılmasını teklif eden yazılar kaleme aldı. 1938'de Ezher tarafından Paris Üniversitesi'nde doktora için Fransa'ya gönderildi. Louis Massignon'un yönetiminde çalışmaya başladı, ancak II. Dünya Savaşı afeesindeki şartlar yüzünden ülkesine dönmek zorunda kaldı. I. Fuâd Üniversitesi (daha sonra Kahire Üniversitesi) Edebiyat Fakültesi'nde hoca olan Mustafa Abdürrâzık'ın yanında çalışmasını sürdürdü. II. Dünya Savaşı'nın ardından bu defa Ezher'den bursuz olarak izin alıp tekrar Paris'e gitti ve üç yıllık bir çalışmadan sonra Sorbonne Üniversitesi'nde *L'attitude d'Ibn Rochd à l'égard de la philosophie et de la religion* adlı tezle Ezher'den gelip burada devlet doktorası pâyesini alan ikinci kişi oldu (1948). Ondan bir yıl önce Ezher'den Muhammed Abdullah Dirâz Sorbonne'dan doktora pâyesi elde etmişti. Muhammed Yûsuf'un ikinci tezi de *La perspective philosophique du Coran* adını taşır. Paris'te talebeliği sırasında L. Massignon'un